

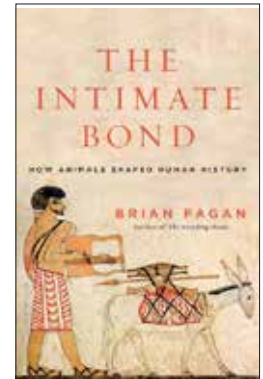

The Intimate Bond: How Animals Shaped Human History

By: Brian Fagan

Bloomsbury Press, 2015, 308 pages

נעמה הראל*

תפקידים: הזאבים קיבלו את שאריות הצייד, ו'בתמורה' סיפקו שירותי שמירה והגנה לבני האדם. מכאן קצרה הדרך אל ראשית הביות, הכרוך בשינוי גנטי.

על פי תרשיש הביות המקובל על רוב המדענים, בני אדם אימצו גורי זאב יתומים, והכניסו אותם לקהילה האנושית, ובמילים אחרות – הם היו חיות המחמד הראשונות. הגורים עברו תהליך חברות בקהילה האנושית, שהמבנה החברתי שלה דומה להפליא למבנה של להקת זאבים. גורים תוקפניים שלא הסתגלו לחיים בקהילה אנושית הומתו או הוברחו, וכך נוצר תהליך הברירה הגנטי הראשון. השינוי בתזונה גרר גם הוא שינוי אנטומי: ממדי הגוף קטנו באופן ניכר. דבר נוסף שסייע להתפתחותו של הכלב הוא שזאבות אינן מזדווגות עם זאבים מחוץ ללהקתן.

ממצאים ארכיאולוגיים של קבורת כלבים לצד בני אדם מתקופות שונות ומאזורים גיאוגרפיים שונים (כולל ממצא מהתקופה הנאטופית הקדומה מאתר עינן בעמק החולה, שבו נמצאה גופת אישה ולצדה גור כלבים) מעידים על שותפות הגורל בין בני האדם והכלבים, כפי שנתפסה על ידי בני האדם הקדמונים.

בניגוד לזאבים, שבמקרים רבים התקשרו באופן רצוני לקהילה אנושית והיחסים בינם ובין בני האדם היו יחסי קח ותן, חזירים, עזים וכבשים, אף הם מינים ביולוגיים מבוייתים – לא התקרבו לקהילות אנושיות מרצונם. ביותם נועד לשרת צרכים כלכליים בלבד, והוא נעדר רכיב רגשי משמעותי, שהיה קיים בהתקשרות עם זאבים/ כלבים. פאגן מראה למשל כיצד גורי חזירים הובאו לחברה האנושית לאחר שנלקחו באלימות מהוריהם שהומתו. חזירים בוגרים, ובפרט זכרים, אינם נוחים

בריאן פאגן, פרופסור אמריטוס לארכיאולוגיה מאוניברסיטת סנט ברברה, שפרסם עשרות ספרים פופולריים בארכיאולוגיה, עורך בספרו האחרון מסע היסטורי בעקבות הקשר בין האדם לבעלי חיים אחרים. מסעו של פאגן מתחיל במערות פש מרל בדרום צרפת, שם התגלו ציורי קיר של בעלי חיים בני כ-25 אלף שנה, ומתמקד בשמונה מינים של בעלי חיים מבוייתים: כלבים, חזירים, עזים, כבשים, פרות, חמורים, סוסים וגמלים. פאגן מתחקה אפוא אחר יונקים בלבד, ומתעלם לחלוטין, בלי לתת לכך את הדעת, מבעלי חיים מבוייתים אחרים, כגון תרנגולים, שהם בעלי החיים המבוייתים הנפוצים ביותר בעולם (יותר מ-50 מיליארד תרנגולים מגודלים ונשחטים מדי שנה ברחבי העולם).

הכלב, המכונה ידידו הטוב ביותר של האדם, הוא בעל החיים המבוית הראשון, מוצאו מהזאב האפור (*Canis lupus*), ותהליך ביותו החל לפני כ-15,000 שנה. המיתוס של הזאב הרע, המכבב באגדות עם שונות, וסמל השטן באיקונוגרפיה הנוצרית עדיין משפיע על האופן שבו זאבים נתפסים בתרבות המערבית, אף שמדובר באחד המינים החברתיים ביותר שישנם. פאגן מראה שהמוניטין השלילי של הזאבים התפתח ככל הנראה ממצייאות שבה הם היוו סכנה לעדרי צאן ובקר. הזאבים הם ציידים יעילים המשתפים פעולה בצייד באופן דומה לזה של חברות אנושיות קדומות. במקרים מסוימים זאבים ובני אדם, אשר חיו בקבוצות בעלות מבנה דומה אלה לצד אלה, אף שיתפו פעולה בצייד, ועד מהרה שיתוף הפעולה הוביל לחלוקת

* ד"ר נעמה הראל היא מרצה במחלקה למזרח התיכון, דרום אסיה ואפריקה (MESAAS) באוניברסיטת קולומביה.

בכמה מקומות במקביל באזור המשתרע בין אירופה לקווקז לפני כ-6,200 שנה. יותר מכל בעל חיים אחר, סימל הסוס עוצמה, ואכן יותר מכל בעל חיים אחר הסוס תועל לצורכי לחימה. את רשימת המינים המבויתים חותם הגמל, שבויית לפני כ-5,000 שנה. פאגן מציין כי הסברה הרווחת היא שקבוצות ציידים בדרום חצי האי ערב שָׁבו גמלים ובייתו אותם, תחילה לצורך הפקת חלב מגופן של הנאקות, ורק מאות שנים אחר כך הפכו לבהמות משא, שאפשרו במידה רבה את החיים בתנאי המדבר הקשים.

לאחר הסקירה המפורטת של תהליך הביות של חיות הבית (כלב), המשק (חזירים, כבשים, עזים ופרות) והעבודה (חמורים, סוסים וגמלים) בתקופה הקדומה, סקירה שהיא ברובה תיאורית ולא ביקורתית, פאגן מקדיש את חלקו האחרון של הספר לסקירה ביקורתית יותר של יחסי אדם-חיה בתקופה מאוחרת יותר. בניגוד לסקירה של ראשית הביות, שהשתרעה על פני שטחים גיאוגרפיים נרחבים, בחלק זה הוא בוחר מטעמים טכניים להתמקד בבריטניה. לטענתו, בראשית העת החדשה באירופה בעלי חיים נתפסו בראש ובראשונה ככלי עבודה או כמקור לאספקת מזון. לפי פאגן, היחס האינסטרומנטלי הזה לבעלי חיים מקורו בתנ"ך, שבו לכאורה ניתנת לאדם הזכות לשלוט בשאר בעלי החיים שנבראו כדי לשרתו. אך זו ללא ספק תפיסה פשטנית מאוד של התנ"ך בכל הנוגע ליחסו לבעלי חיים. פאגן סוקר את תהליך הפיכת חקלאות החי למדע, שהביא לשליטה מוחלטת על הרבייה ולשינויים גנטיים רדיקליים. שינויים אלה, שנועדו להגביר את תפוקת הבשר, החלב והצמר, הפכו את חייהם של בעלי החיים במשקים, עוד לפני הכליאה והשחיטה, לבלתי נסבלים. 'התייעלות' זו של חקלאות החי יצרה תעשייה של ממש במאות ה-18 וה-19, והובילה להגברת הניכור והיחס האינסטרומנטלי כלפיהם. ניצול בעלי חיים לצורכי עבודה אמנם פחת עם הזמן, אך סוסים למשל המשיכו להיות מנוצלים לצורכי מרוצים ולחימה.

תופעת חיות המחמד התחזקה אף היא, בעיקר בקרב בני המעמדות הגבוהים, ובהדרגה קמו גם אגודות להגנה על בעלי חיים, במיוחד בתחום הניסויים המדעיים והצייד. פאגן מסיים את מסעו בתקופה הוויקטוריאנית, אך בסיום ספרו הוא סוקר בקצרה מעט מן ההתפתחויות החיוביות בחקיקה להגנה על בעלי חיים במדינות אירופה בימינו, התפתחויות שהוא רואה כהשלה של הזרעים שנזרעו בתקופה הוויקטוריאנית.

לשליטה, ולכן – כפי שמעידים הממצאים הארכיאולוגיים מהכפר Hallan Çemi שבדרום מזרח טורקיה – החזירים גודלו בקהילות האנושיות לפני כ-10,000 שנה הומתו עוד בטרם הגיעו לבגרות. ביות בקר היווה אתגר גדול יותר לאדם מאשר ביות צאן, בשל גודלם וחוזקם העצום של בני הבקר. הסירוס הפחית את התוקפנות של בני הבקר, וגם אפשר לשלוט ברביית העדרים. ההרבעה הבררנית נועדה לפתח זן קטן יותר מחיות הבר ונוח יותר לשליטה. את שיא השליטה בבקר מזהה פאגן בשלהי המאה ה-19 בארצות הברית, אז הובלו כ-20 מיליון בני בקר (כ-3000 בני בקר בכל מסע כזה, שערך כחודשיים) מטקסס לקנזס, ומשם – ברכבות לשחיטה בשיקגו. שני תהליכים אחרים לשינויים הגנטיים שחלו באוכלוסיות השבי: ראשית, תהליכי ברירה טבעית הופסקו (ובאופן זה בעלי חיים קצרי גללים למשל, שבטבע לא היו שורדים ומעמידים צאצאים, שרדו בשבי ואף התרבו); ושנית, האדם נקט שיטות של הרבעה בררנית (המוכרת גם בשם 'ברירה מלאכותית'), כדי להגדיל את תפוקת הבשר, החלב והצמר מבעלי החיים.

פאגן מראה כיצד ביות בעלי חיים למטרות מאכל שינה באופן רדיקלי את יחסי אדם-חיה. בניגוד לבעלי החיים הניצודים, בעלי החיים המבויתים נתפסו לראשונה בהיסטוריה כרכוש הניתן למכירה ולהורשה. לתופעה זו של צבירת הון חי היו גם השלכות משמעותיות על היחסים הפנים-קהילתיים, והיא היוותה את הבסיס לצמיחת הקפיטליזם. המונח 'קפיטליזם' נגזר מהמילה 'קפיטל', שפירושה ראש, שכן הונו של אדם בתקופה העתיקה נמדד לפי מספר בעלי החיים שברשותו. את התחקותו אחר יחסינו עם החמור פותח פאגן בחמור הזהב, הרומן הלטיני של אפוליאוס, שבו גיבור הספר לוקוס הופך לחמור. אף שמדובר בטקסט בדיוני, מתאפשר להתחקות ברומן קדום זה, שנכתב במאה הראשונה לספירה, אחר תפקידם של החמורים בתקופה זו כבהמות משא ועבודה. מתי והיכן בדיוק בוית החמור אין לדעת בוודאות, אך ההשערה היא כי מדובר במדבר סהרה לפני כ-7,000 שנה. למרות מעמדם הנמוך בתרבות האנושית, גם יחסית למינים אחרים של בעלי חיים (כמו סוסים), פאגן מדגיש כי לחמורים נודעת חשיבות מכרעת על התפתחותו של הכפר הגלובלי הראשוני, שכן הם אפשרו לראשונה נגישות בין אזורים שונים במזרח התיכון, ובמיוחד בין מצרים ליתר מדינות המזרח התיכון. גם ראשית ביותו של הסוס אינה ידועה, אולם נהוג לשער כי סוסים בויתו